

complexer dan wat men zoal hoort in hoogdravende analyses of dan wat men leest in officiële brochures die alleen maar de deugden bezingen.

Waagstuk Europa leest als een goed verhaal, dat weinig mensen kennen. Anekdoten en analyses vloeien natuurlijk in elkaar over en geven finaal zicht op de debatten die in het vooruitzicht liggen. De achtergrond die hij aanreikt komt van pas om actuele thematieken in een helder perspectief te plaatsen. Segers poogt het vaak wazige beeld dat de Nederlandse pers en politici van Europa ophangen scherp te stellen. Wie de springerige relatie tussen Nederland en de EU beter wil doorgronden, vindt in *Waagstuk Europa* heel wat details.

Marie Musch, Hendrik Vos
Universiteit Gent

Bert Altena, *Machinist en wereldverbeteraar. Het leven van A.J. Lansen, 1847-1931* (Hilversum: Verloren, 2014), 272 p., ISBN 978-90-8704-473-2

Kenners van de arbeidersgeschiedenis weten dat het schrijven van een arbeidersbiografie geen sinecure is. Wat we van individuele arbeiders te weten komen, blijft vaak fragmentarisch. Daarom mocht Bert Altena zijn biografie van de machinist Bram Lansen (1847-1931), dankzij de grote hoeveelheid materiaal waarover hij kon beschikken, een luxe boek noemen. Maar het was wel zijn verdienste om al die artikelen, gedichten, herinneringen, persoonsgegevens en stukjes omgevingsgeschiedenis te verzamelen en te ordenen.

Lansen speelde al een rol in Altena's proefschrift uit 1989 over de Vlissingse arbeidersbeweging. Hij belde alle mensen van die naam in Amsterdam op en kwam in contact met nakomelingen. Dat leverde onder andere een schrijfkist op, wat boeken, foto's, een verhaal dat Lansen voor zijn kleinkinderen op papier had gezet en mondelinge familieherinneringen.

Bram Lansen groeide op in een gezin, dat zowel aan vaders- als aan moederskant was geproletariseerd. Zijn schoolopleiding was aanvankelijk gebrekkig, maar hij kwam op een 'oefenschool' voor onderwijzers terecht. Toen hij net vijftien was, overleden beide ouders. De kinderen raakten uiteen en Bram werd op zijn zeventiende leerling-machinist bij Staatsspoor. In 1877 trouwde Lansen en kwam hij in dienst van machinefabriek De Schelde in Vlissingen.

Al eerder had hij kennis gemaakt met de socialistische beweging in België. Hij zette zich af tegen het geloof, sloot zich aan bij de vrijmetselaars en begon met het schrijven van gedichten en artikelen in progressieve Belgische bladen. In 1879 richtte hij in Vlissingen een socialistenvereniging op (de derde in Nederland), die

veel leden telde. Lansen was verder betrokken bij het tot stand komen van een overkoepelende socialistische organisatie en publiceerde nu ook in *Recht voor Allen*, het blad van Domela Nieuwenhuis. Hij kreeg ontslag bij De Schelde, maar bleef tot 1882 in Vlissingen, waar hij een coöperatief winkeltje dreef. In dat jaar begon een zwervend bestaan als machinist: werkzaam bij de aanleg van infrastructurele werken, een trammaatschappij, een fabriek, of varend op een schip. Steeds weer werd hij vanwege zijn socialistische beginselen ontslagen en volgde een nieuwe verhuizing. Het bestaan van een machinist betekende vaak tijdelijke uithuizigheid of een verblijf met het gezin in een keet. Omdat Altena de context waarin Lansen werkte, steeds uitgebreid beschreef, krijgt men een goed beeld van het werk van machinisten tussen 1870 en 1925.

Wat dit boek verder waardevol maakt, is dat Altena de ontwikkeling van Lansen – als socialist, vrijmetselaar en vrijdenker – volgt, inclusief de context waarbinnen Lansen actief was. De auteur zet deze neer als een regionale socialistische voorman. ‘Hij had een levendige geest, was uitgerust met een mooi taalgevoel en trad soms op met brillen’, aldus Altena. Lansens opvattingen hadden eerder een emotionele en morele dan een politieke inhoud. Hij stond voor een samenleving, waarin alleen gemeenschappelijk bezit bestond. Het socialisme moest mensen opvoeden tot ‘vrije en zelfstandige denkers’, die voor hun mening uitkwamen ongeacht tegenwerking. Na 1900 was Lansen eerder een aanhanger van de vroege dan van de anarchistische Domela. Altena noemt Lansen dan als een ‘religieus atheïst’, voor wie godsdienst niet hetzelfde was als kerkleer en gevoelens van solidariteit religie waren. Tot op hoge leeftijd bleef Lansen binnen de vrijdenkersbeweging zijn beginselen in woord en geschrift verkondigen.

Altena weet veel te vertellen over het gezinsleven. De familiekring was belangrijk in het socialistische milieu. Lansens zwager Piet van der Meulen was bij de opvoeding van de kinderen uit het tweede huwelijk belangrijk. Van der Meulen was een fervent geheelonthouder, en sinds 1898 landelijk voorzitter van de blauwe NV. Over hem komen we ook veel te weten. Tragisch is dat bij de eerdere drankbestrijder Lansen rond 1903 sprake is van drankproblemen. Zelf ontkende hij die, maar volgens zijn nabestaanden kon hij de fles niet laten staan.

In een toegift ‘de dichter spreekt’ behandelt Altena de gedichten van Lansen. Ze hebben een sterk autobiografisch karakter en verschaffen informatie over zijn geestelijke ontwikkeling en zijn leven. Wat mij betreft voegt de analyse van de rijmschema’s en de telling van thema’s echter weinig aan het boek toe.

Altena weet zijn verhaal ondanks de overdaad aan gegevens goed lopend te houden. De gepresenteerde informatie, inclusief een gedetailleerd notenapparaat, doet soms wat overdadig aan, maar levert ook leuke details op. Zo weten we nu dat Lansens tweede vrouw een nicht was van de befaamde Mata Hari. Boeiend is Lansens uitstapje naar Culebra, waar hij in de jaren tachtig werkte bij de aanleg

van het Panamakanaal. Hij leerde daar dat er ook immorele arbeiders waren. Ik heb de auteur nauwelijks op fouten kunnen betrappen. Maar als dat het geval was, betreft het details. Foeke Kamstra, voorman van de Sneker socialisten, waartoe Lansens korte tijd behoorde, was in 1891 nog geen beddenfabrikant maar werkzaam op een tabaksfabriek (p. 147).

Al met al levert dit boek een leesbare en belangrijke bijdrage aan het genre arbeidersbiografie. Al zijn mensen als Lansens geen 'gewone' arbeiders, wij komen zo meer te weten over wat arbeiders dachten en deden, en over hun (gezins)leven.

Johan Frieswijk
Fryske Akademy

Henk van Mierlo, *Tabakswerkers, landbouwers en patroons. Ondernemersmacht en arbeiderskracht in een industrialiserende gemeenschap. Valkenswaard, 1850-1920* (Hilversum: Stichting Zuidelijk Historisch Contact & Uitgeverij Verloren, 2014), 544 p., ISBN 978-90-8704-481-7

Het proefschrift van Henk van Mierlo is een imposant werkstuk waarin hij minutieus de vorming onderzoekt van een industriële gemeenschap in Valkenswaard, een dorp in Noord-Brabant, tussen ca. 1850 en 1920. Hij bewijst met deze studie dat een doorgedreven analyse van de 'klassieke' bronnen voor de sociale en economische geschiedenis (hij steunt vooral op bevolkingsregisters, burgerlijke stand, belastingslijsten, kadaster en notariaat) nog steeds verrassende en vooral mooie onderzoeksresultaten kan opleveren.

Om na te gaan hoe de vorming van een industriële gemeenschap zich voltrok en wat de bredere maatschappelijke gevolgen daarvan waren, formuleert Van Mierlo een model met vier lagen die hij achtereenvolgens analyseert: de economische structuur, de sociale structuur, macht en elite en de gedragspatronen van de bevolking. Daarbij is het uitdrukkelijk de bedoeling ook uit te zoeken hoe die niveaus op elkaar inwerken. De auteur beschrijft hoe Valkenswaard van een aanvankelijk klein dorp, waarin de meerderheid van de bevolking zelfstandig werkte en hoofdzakelijk in de landbouw actief was, evolueerde naar een groot dorp waarin de meeste mensen als loonarbeiders in de tabaksnijverheid aan de kost kwamen. Die ene sector werd snel dominant en binnen die sector waren het slechts enkele grote ondernemers die de belangrijkste werkgevers van het dorp werden. Zij konden daardoor bogen op een aanzienlijke economische macht, die zich evenwel niet naar evenredigheid vertaalde in politieke macht. Niettemin nam de ongelijkheid binnen Valkenswaard toe.

Vele Valkenswaardse gezinnen werden hierdoor geheel of gedeeltelijk,